

Оксана Прокоп'юк

«ПРИСУТСТВІЄ» КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КОНСИСТОРІЇ: КІЛЬКІСТЬ І СКЛАД КОНСИСТОРИСТІВ, РОЗКЛАД РОБОТИ*

За довгий період відсутності митрополитів у їх осідку в Києві тут склалася своєрідна форма управління. Справами Київської кафедри до першої чверті XVII ст. включно керували намісники кафедрального монастиря Св. Софії, що призначалися митрополитами. За ними закріплювався ряд функцій, властивих митрополичій владі: видача антимінсів новозбудованим церквам; обрання на священницькі та дияконські місця (звичайно, без висвячення) і т. п.¹ Унаслідок реформаторської діяльності Петра Могили в Київській митрополії постав новий орган – духовна консисторія – установа, у віданні якої знаходилися церковні справи². Вважається, що ідея консисторського управління взорувалася на католицьку управлінську традицію, а започаткування діяльності Київської духовної консисторії частина дослідників датує кінцем 1634 або початком 1635 рр.³ Натомість науковці, які займалися вивченням історії Київської митрополії XVIII ст., слідом за першим дослідником цієї проблеми – Є. Крижанівським⁴, датують постанову консисторії кінцем XVII ст., спираючись на згадку про консистористів у заповіті митрополита Гедеона (Святополка-Четвертинського) 1690 р.⁵ У будь-якому випадку проводити лінію без-

перервного розвитку консисторської системи управління з XVII ст. крізь усе наступне століття, очевидно, не слід. По-перше, перейшовши під юрисдикцію Московського патріархату (1687 р.), Київська митрополія черговий раз кардинально змінила свій статус. А через чверть століття отримала законодавчо розроблену реформу системи управління.

25 січня 1721 р. набув чинності Духовний регламент, згідно з яким ліквідовувалася патріарша форма управління Російською Православною Церквою. Її вищим керівним органом стала Духовна колегія, згодом перейменована в Св. Синод. Духовний регламент підсумував реформаційну діяльність Петра I в церковній сфері, яка своє остаточне завершення і повне вираження отримала в так званому синодальному устрої вищого церковного управління⁶. Розпочавшись з центру, реформа поступово була поширена на всю систему управління Церквою. Її важливою ланкою стало впровадження на єпархіальному рівні нових органів з управлінськими функціями – духовних консисторій, які підпорядковувалися Св. Синоду. У великоросійських єпархіях консисторії з'явилися не відразу⁷; остаточне своє завершення реформаційний проект здобув лише після

* Підготовка статті частково уможливлена завдяки дотації Канадського Інституту Українських Студій Альбертського університету (з Вічного фонду ім. Олександра і Галини Кулагиних).

¹ Рыбинский В. Киевская митрополичья кафедра с половины XIII до конца XVI века // Труды Киевской Духовной академии. – 1891. – № 1. – С. 104–155.

² Христианство: Энциклопедический словарь. – М., 1993. – Т. 1. – С. 808.

³ Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. (Опыт церковно-исторического исследования). – К., 1898. – Т. 2. – С. 498–499; Феномен Петра Могили (Біографія, Діяльність, Позиція). – К., 1996. – С. 65.

⁴ Крыжановский Е. М. Собрание сочинений: В 2-х т. – К., 1890. – Т. 1. – С. 441–444.

⁵ Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии с присовокуплением разных грамот и выписок объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия. – К., 1825. – С. 120.

⁶ Барсов Т. В. Святейший Синод в его прошлом. – СПб., 1896. – С. 194.

⁷ Перша консисторія зафіксована у Новгороді в 1725 р. До 1730 р. було відкрито ще кілька – в Астрахані, Вологді, Нижньому Новгороді, Пскові, Тамбові. У 1731 р. згадується Суздальська і Тобольська консисторії.

1744 р.⁸ Інакше ситуація складалася в Київській митрополії. Після смерті Йоасафа (Кроковського) з 1718 р. упродовж чотирьох років на Київській кафедрі не було митрополита, в цей час укази щодо єпархіальних справ надсилалися на ім'я намісника Софійського монастиря або казначея і приказних архієрейського дому, а вже з 1721 р. – адресувалися Київській духовній консисторії (пізніше – духовної консисторії управителям, потім – Київської консисторії суддям)⁹, тобто нова система управління утверджується тут водночас з організацією діяльності Св. Синоду. Ймовірно, такому швидкому запровадженню консисторії посприяли, насамперед, підпорядкований статус митрополії, дезорганізація її власної системи управління, відсутність на той час архієрея¹⁰ та, що не менш важливо – наявність необхідної бази, створеної попередніми самостійними спробами ввести консисторську практику управління.

Так званий синодальний період в історії Церкви, з 1721 по 1786 рр., до сьогодні залишається малодослідженим. Автори класичних робіт з питань реформування та діяльності центральних державних органів влади оминали аналіз реформи в церковній сфері на тій підставі, що ця проблема потребує окремого вивчення¹¹. Останнім часом з'явилося дослідження С. Алексеевої, спеціально присвячене Св. Синоду як державній установі, проте воно базується на матеріалі другої половини XIX – початку XX ст.¹² Тож історіографія з проблем реформування в церковному управлінні після нововведення

Петра I залишається на рівні знань авторів XIX ст., яких цікавили головним чином вищі щаблі синодального управління та загальна проблема співвідношення світської і церковної влади¹³. Однак хронологічно проблематика цих студій не виходить за межі 20-х рр. XVIII ст., а їхнім джерельним підґрунтям служить Духовний регламент як законодавча основа нового устрою. Такий підхід дозволяє з'ясувати нормативне поле, в якому функціонувала система управління Церквою, натомість повсякденне життя цієї системи (навіть на найвищому рівні – Св. Синоду) залишається поза увагою істориків.

Вивчення ж зреформованої системи управління на прикладі окремих єпархіальних одиниць у сучасній російській історіографії представлено єдиною роботою І. Юрганової, яка присвячена діяльності Якутської духовної консисторії¹⁴.

Початок у дослідженні Київської духовної консисторії як окремого органу управління Київською митрополією, як уже згадувалося, був закладений статтею Є. Крижанівського¹⁵. Пізніше представники історико-церковної школи Київської духовної Академії – священник М. Шпачинський та І. Граєвський, аналізуючи у своїх монографіях діяльність окремих владик на Київській кафедрі (Арсенія (Могилянського) та Тимофія (Щербацького)), торкалися широкого кола питань, зокрема, й пов'язаних із реаліями управління єпархією. Втім, їхні роботи переважно ґрунтувалися на висновках Є. Крижанівського. Дослідники досить поверхово розглядають персональний склад «присут-

В Казанській єпархії консисторія замінила прикази на початку 1739 р.: Покровский И. Казанский архиерейский дом, его средства... – Казань, 1906. – С. 348.

⁸ Христианство: Энциклопедический словарь. – М., 1993. – Т. 1. – С. 808.

⁹ Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва / Упор., вступ. ст. та додатки Тетяни Ананьєвої. – К., 1995. – С. 190–191.

¹⁰ Варлаам (Вонатович) лише в 1722 р. за імператорським указом був обраний Св. Синодом і затверджений імператором 21 січня, а 14 травня поставлений у московському Успенському соборі на архієпископа Київського; до Києва він прибув лише у вересні 1722 р.: Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва ... – С. 192.

¹¹ Каменский А.Б. От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII века (опыт целостного анализа). – М., 2001. – С. 139–140; Анисимов Е.В. Государственные преобразования и самодержавие Петра Великого в первой четверти XVIII века. – СПб., 1997. – С. 141.

¹² Алексеева С.И. Святейший Синод в системе высших и центральных государственных учреждений пореформенной России 1856–1904 гг. – СПб., 2003.

¹³ Бібліографію, що стосується Св. Синоду, див.: Верховской П.В. Учреждение Духовной коллегии и Духовный регламент. – Ростов-на-Дону, 1916. – Т. 1. – С. LVI – CLXXVIII.

¹⁴ Юрганова И.И. История Якутской епархии 1870–1919 гг. (деятельность духовной консистории). – Якутск, 2003.

¹⁵ Крыжановский Е.М. Киевская духовная консистория в XVIII веке // КЕВ. – 1862. – № 1. – С. 8 – 29; № 14. – С. 471–486; № 15. – С. 511–524; его же. Собр. соч. в 2-х т. – К., 1890. – Т. 1. – С. 440–487.

ствія» та його діяльність, натомість значно детальніше досліджують канцелярію консисторії¹⁶.

Відсутність спеціальних досліджень у доробку істориків XIX ст. та неможливість розробки цієї тематики в умовах атеїстичної держави поставили сучасну історичну науку перед проблемою браку навіть загальних усталених знань щодо системи управління Київської митрополії. Спроба аналізу функціонування Київської духовної консисторії у XVIII ст., здійснена останнім часом О. Спінулом, на жаль, звелася до простого осучаснення роботи Є. Крижанівського¹⁷, до того ж не найкращим чином. М. Яременко, пишучи про настоятелів київських чоловічих монастирів у XVIII ст., серед їхніх обов'язків виокремлює і засідання в «присутствії» духовної консисторії¹⁸. Власне, цим і обмежується перелік досліджень Київської духовної консисторії як найвищого колегіального органу управління Київської митрополії.

Тож, зважаючи на нерозробленість проблеми функціонування Київської духовної консисторії, сфокусуємо увагу лише на одному фрагменті системи управління Київської митрополії, а саме, «присутствії» – загальному зібранні членів Київської духовної консисторії. Спробуємо подивитися на «присутствіє» через законодавчі приписи та повсякдення його безпосередніх членів – консистористів у контексті таких питань: хто засідав у «присутствії» Київської духовної консисторії; яким був механізм призначення цих осіб; за яким розкладом працювала установа, врешті, як консистористи ставилися до обов'язку засідати в консисторії. Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу поставлених питань, визначимося з законодавчим полем, що виступатиме тлом нашого дослідження.

Духовні консисторії, зважаючи на їх нижчий, ніж у центральних колегій Росій-

ської імперії, статус, не мали власного регламенту («Устав духовних консисторій» з'явився лише у 1841 р.¹⁹). Духовний регламент, на положеннях якого мала ґрунтуватися діяльність всіх церковних органів управління, був розрахований, насамперед, на Св. Синод і не містив важливого блоку регламентуючих статей, попередньо викладених у затвердженому 28 лютого 1720 р. Генеральному регламенті. Останній складався із 56 розділів і визначав організаційний устрій, порядок діяльності і діловодства для всіх органів управління Російської імперії протягом усього XVIII ст.²⁰ Власне, в самому Духовному регламенті вказувалося, що духовні колегії в питаннях організації і функціонування, не обумовлених Духовним регламентом, мають звертатися до Генерального регламенту. Цим самим утверджувався принцип єдності церковної і державної реформ²¹. Крім того, протягом століття вийшла значна кількість імператорських, сенатських і синодських інструкцій, розпоряджень та указів, які конкретизували повноваження та діяльність того чи іншого органу.

1. Кількісний і персональний склад «присутствія» Київської духовної консисторії

Основною формою функціонування Київської духовної консисторії, як і інших колегій, були засідання її «присутствія». Тому в першу чергу необхідно з'ясувати його кількісний і персональний склад. Проте тут великою проблемою є брак документації масового характеру (відомостей, реєстрів тощо), особливо для першої половини та середини XVIII ст. Джерельні свідчення є випадковими, неповними і розрізненими; як наслідок, повний склад «присутствія» в цей період вдалося відтворити лише за окремі роки. 18 жовтня 1764 р. зі Св. Синоду до підпорядкованих йому консисторій було розіс-

¹⁶ Шпачинский Н., свящ. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757–1770). – К., 1907. – С. 115–169; Граевский И.С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. – К., 1912. – С. 79–112.

¹⁷ Спінул О.В. Київська духовна консисторія у XVIII ст. // Вісник Київського університету. Історія. – К., 1997. – Вип. 35. – С. 34–42.

¹⁸ Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. // Ковчег. – Львів, 2001. – Число 3. – С. 276–277.

¹⁹ Устав духовных консисторий. – СПб., 1841.

²⁰ Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1983. – С. 88.

²¹ Барсов Т.В. Святейший Синод в его прошлом. – СПб., 1896. – С. 194; Кедров Н.И. Духовный регламент в связи с преобразовательной деятельностью Петра Великого. – М., 1866. – С. 54, 61.

лано указ про надання відомостей про присутніх у них членів²². Однак, схоже, з виконанням розпорядження не поспішали – подібної інформації не вдалося виявити ані у фонді Київської духовної консисторії, ані у фонді Св. Синоду. Цю інформаційну лакуну, втім, частково вдалося заповнити за рахунок контекстного матеріалу, адже такий указ, найімовірніше, з'явився в процесі загальноінституційних процесів у Російській імперії – формування нової системи обліку чиновництва в 60-х рр. XVIII ст. Серед різноманітних шляхів і методів реалізації цієї програми у 1763 р. з'явилася й ідея створення «Адрес-календаря» – книги, яка б відображала склад присутніх місць Російської імперії за кожен рік. Перший «Адрес-календар» вийшов друком у 1765 р. Протягом другої половини XVIII ст. він кілька разів змінював свою назву, але характер змістового наповнення залишався сталим²³. Видавався довідник до 1917 р. щороку, виходячи, зазвичай, у лютому або березні, і містив інформацію про чиновництво Російської імперії на початок року²⁴. Відомості для видання «Адрес-календаря» збиралися Академією наук автономно, шляхом отримання даних безпосередньо від установ. Причому такий порядок збору відомостей практикувався протягом усього періоду видання «Адрес-календарів», що значною мірою обумовлює їхню цінність як історичного джерела, адже інформація первинних джерел при зведенні в групові формулярні списки піддавалась мінімальній

обробці²⁵. Тому й вважаємо за можливе використання цих даних для реконструкції персонального складу консистористів, інформація про яких, починаючи з другого видання, постійно присутня в цьому джерелі²⁶.

Згідно зі статтями Генерального регламенту, склад «присутствія» колегії мав нараховувати 10–11 членів²⁷, а Духовний регламент зазначав, що кількість членів духовної колегії повинна дорівнювати 12²⁸. Проте вже на перших стадіях організації число присутніх у Св. Синоді або не досягало цієї цифри, або перевищувало її²⁹. У Київській духовній консисторії кількість консистористів також змінювалася. У першому відомому нам складі «присутствія» за 1731 р. значиться 10 членів³⁰. Лише у 1764 р. кількість присутніх у духовній консисторії відповідала законодавчо закріпленому стандарту³¹, тоді як у 1766–1767 рр. нараховувалося по 11 консистористів, а в 1768 р. – 10³². З кінця 60-х рр. XVIII ст. спостерігаємо різке зменшення кількості членів «присутствія». Так, у 1769 р. у Київській духовній консисторії засідало лише 5 осіб, надалі коливання в межах 6–4 членів простежується аж до 1786 р. (див. Табл. 1)³³. Отже, якщо в першій половині століття кількість присутніх у Київській духовній консисторії наближалася до стандартів, закріплених Духовним регламентом, то з другої половини 60-х рр. і до кінця аналізованого періоду зменшується вдвічі. Цілком імовірно, що таке помітне зменшення кількості присутніх було пов'язане з рефор-

²² Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф. 796, оп. 48, д. 301, л. 7.

²³ Туманова М.Ф. Организация учета чиновничества в 60–90-х гг. XVIII ст. // Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. Сб. ст. – М., 1983. – С. 173, 177.

²⁴ Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века. 1725–1800. – М., 1966. – Т. 4. – С. 212.

²⁵ Румянцев М.Ф. Массовые источники по истории чиновничества местных государственных учреждений России 1762–1802 гг. // Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 1985. – С. 2, 8.

²⁶ Адрес-календарь российский на лето от Рождества Христова 1766 показывающий о всех чинах и присутственных местах в государстве, кто при начале сего года в каком звании или в какой должности состоит. – СПб., 1766. – С. 34.

²⁷ Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1968. – С. 88.

²⁸ Духовный регламент, тшанием и повелением всепресветлейшого державнейшого государя Петра Первого, Императора и Самодержца Всероссийского, по соизволению и приговору Всероссийского Духовного Чина и Правительствующего Сената, в царствующем Санкт-Петербурге, в лето от Рождества Христова 1721, сочиненный. – М., 1866. – Изд. 3. – С. 78.

²⁹ Ольшевский Н. Святейший Правительствующий Синод при Петре Великом, его организация и деятельность. – К., 1894. – С. 20.

³⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 36, арк. 5–5 зв.

³¹ Там само. – Спр. 3577, арк. 1–103 зв.

³² Адрес-календарь российский на лето от Рождества Христова 1766 ... – С. 34; там же. – СПб., 1767. – С. 35–36; ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1024, спр. 1718, арк. 53–88 зв.; Календарь или месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1768. – СПб., 1768. – С. 35–36.

³³ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 170, спр. 62, арк. 1а; оп. 1020, спр. 4912, арк. 61 зв. – 62.

мами 1764 р., проведеними у великоросійських єпархіях», де кількість членів стабілізувалася на рівні 2–4 осіб.

Членами «присутствія» Київської духовної консисторії впродовж усього XVIII ст., за невеликими винятками, були представники чорного духовенства, насамперед, настоятелі найбільших київських монастирів – Пустинно-Миколаївського, Михайлівського Золотоверхого, Братського, Видубицького, Софійського, Кирилівського та Петро-Павлівського. Вибір представника на посаду консисториста залежав від рекомендації діючого складу «присутствія» та відповідної резолюції митрополита. Проте митрополит був незалежний від рішень консисторії в праві оновлення «присутствія» або виключення частини його членів. Так, у січні 1751 р. Тимофій (Щербацький) через конфлікт звільнив частину членів духовної консисторії – архимандрита Пустинно-Миколаївського монастиря Назарія терміном на 1 рік, архимандритів Золотоверхо-Михайлівського Модеста, Братського Сильвестра та ігумена Видубицького монастиря Вікентія на 9 місяців³⁴ – без погодження з «присутствієм».

Св. Синод у кадрові питання Київської духовної консисторії прямо втручався лише у виключних випадках. Такими, наприклад, виявилися події, викликані справою митрополита Варлаама (Вонатовича)³⁵, коли указом Св. Синоду від 23 листопада 1731 р. було звільнено тодішній склад присутнього місця Київської духовної консисторії на підставі «неисправленія ихъ в консисторіи»³⁶. Натомість 2 грудня 1731 р. Св. Синод затвердив новий склад «присутствія»³⁷. Саме такі одиничні випадки ілюструють владну ієрархію в кадрових питаннях, де останнє слово зали-

шалося за Св. Синодом. У другій половині XVIII ст. роль Св. Синоду у формуванні складу «присутствія» Київської духовної консисторії значно зростає. Указом Св. Синоду від 1 березня 1765 р. архієреям самостійно, без погодження зі Св. Синодом, не дозволялося поставляти архимандритів; вони могли лише рекомендувати двох кандидатів. Цей законодавчий акт остаточно зосередив право призначення настоятелів київських монастирів у руках Св. Синоду, обмеживши владу митрополита³⁸.

У резолюції митрополита про призначення члена «присутствія» вказувалася дата першого засідання за участю новопризначеного. Указ надсилався як до самого кандидата, так і до всіх гілок влади Київської єпархії³⁹. Зважаючи на загальноєпархіальне значення цієї події, вона мусила носити публічний характер. Новопризначеного приводили до «указаної» присяги за текстом, що фіксувався у Генеральному регламенті для членів колегій. Консисторист давав обіцянку вірності імператору та неухильного дотримання державних інтересів, про прямі його обов'язки не йшлося⁴⁰. За винятком окремих випадків, консистористи залишали «присутствіє» разом зі зміною послушання, якщо нові обов'язки унеможлилювали засідання в духовній консисторії.

Усталилася думка, що настоятельство в одному із вищезазначених київських монастирів автоматично передбачало «присутствіє» в духовній консисторії. Однак призначення в духовну консисторію затверджувалося окремою резолюцією митрополита, і, судячи з аналізу персонального складу консисторії, не завжди поєднувалося з функціями настоятеля монастиря. Так, у присут-

³⁴ Там само. – Оп. 1024, спр. 683, арк. 4–5; РГИА. – Ф. 796, оп. 33, д. 118, л. 1 об. – 2.

³⁵ Болховітинов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва... – С. 193.

³⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 36, арк. 5–5 зв.

³⁷ Митрополит Рафаїл (Заборовський) отримав повне право чинити на власний розсуд як зі звільненими консистористами, так і з новопоставленими, враховуючи, насамперед, їх здібності до ведення справ. Попередній склад «присутствія» був відновлений через 7 місяців і 24 дні (Св. Синод визнав цей термін за достатнє покарання): Там само. – Арк. 5 зв. – 6.

³⁸ РГИА. – Ф. 796, оп. 47, д. 259, л. 1–24 об.; оп. 49, д. 61, л. 1–13 об.; оп. 50, д. 117, л. 1–7 об.; оп. 58, д. 408, л. 1–2; оп. 52, д. 384, л. 1–5; оп. 56, д. 212, л. 1–1 об.; д. 187, л. 1–1 об., 34, 43–43 об.; 65–65 об., 78; д. 223, л. 1–11; оп. 57, д. 184, л. 1–3 об., 67, 68, 101; оп. 59, д. 193, л. 1, 5, 15.

³⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 170, спр. 62, арк. 10–98.

⁴⁰ Там само. – Арк. 1а, 3, 4–4 зв.; Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года (далі – ПСЗ). – СПб., 1830. – Т. 6. – № 3534. – С. 142. Архимандрита Братського монастиря Касіяна (Лехнецького) до присяги на посаду консисториста приводив 24.07.1775 р. кафедральний писар Яков Білявський⁴⁰ (див: ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 170, спр. 62, арк. 4 зв.).

ньому місці в 1731 р. не засідали ігумени Братського та Петро-Павлівського монастирів⁴¹. Настоятель останнього відсутній також серед числа консистористів у 1766 р.⁴², а протягом десяти років, з 1769 по 1779 рр., Петро-Павлівський монастир зовсім втрачає представництво в духовній консисторії (про маргінальний статус цього монастиря свідчить, зокрема, документ 1777 р., де зазначається, що він не мав своєї власності і користувався наданою архієрейським домом⁴³).

На складі духовної консисторії в другій половині 60-х рр. XVIII ст. автоматично позначилося зменшення загальної кількості присутніх консистористів: частіше призначали пустинно-миколаївського, золотоверхо-михайлівського, братського архімандритів та софійського намісника, відсторонивши інших настоятелів та кафедральних ченців (див. Табл. 1).

У першій половині XVIII ст. на склад «присутствія» значною мірою впливав статус кафедрального монастиря та його попередня визначальна роль в управлінні Київською митрополією. На відміну від інших монастирів, кафедральну обитель у присутньому місці, окрім намісника, кафедрального писаря, архідіякона, проповідника та екзаменатора, могли представляти ще кілька осіб із чернечої братії. Так, до складу «присутствія» 1731 р. входили ієромонахи Софійського монастиря Йона (Мокрицький) та Йоанікій (Федорович)⁴⁴. Підписи ченців кафедрального монастиря стоять на документах консисторії за різні роки першої половини XVIII ст. У другій половині XVIII ст. у складі «присутствія» духовної консисторії зустрічаються лише кафедральний писар і архідіякон, рідше – кафедральний проповідник, які одночасно належали до числа братії кафедрального монастиря та займали адміністративні посади. 10 серпня 1760 р. митрополит Арсеній, посилаючись на давню традицію, зобов'язав кафедрального писаря

і архідіякона брати участь у засіданнях консисторії («по прежнему здешнему обикновению»)⁴⁵. Однак інтервал, що існував між обома призначеннями, свідчить про відсутність автоматичного поєднання обов'язків. Ієродіякон Іларіон 24 червня 1763 р. був затверджений митрополитом Арсенієм архідіяконом і лише з 12 грудня 1763 р. «присутствовав в духовной консисторіи и в бывшей кафедральной канторѣ»⁴⁶. Інколи в складі «присутствія» з'являвся кафедральний проповідник. Так, майбутній ігумен Кирилівського монастиря Тарасій (Вербицький), отримав право засідати в консисторії 12 грудня 1763 р., будучи ще кафедральним проповідником. У той же день затверджено як консисториста кафедрального писаря Якова (Воронковського)⁴⁷ (з 1 квітня 1767 р. ігумен Видубицького монастиря⁴⁸). Прикметно, що 12 грудня 1763 р. стало датою одночасної появи у «присутствії» кафедрального писаря, архідіякона та проповідника. У другій половині XVIII ст. їх залучення до засідань духовної консисторії відбувалося, як правило, на прохання діючих консистористів і було викликане потребою прискорити роботу «присутствія». Як бачимо, зі складу «присутствія» зникають настоятелі менших київських монастирів, натомість, з ініціативи самих консистористів, залучаються особи, що мають певні повноваження в системі управління Київською митрополією.

Окрім того, у 60-х рр. XVIII ст. склад «присутствія» став ще різноманітнішим через руйнування монополії київських монастирів у присутньому місці. На пропозицію архімандрита Братського монастиря Самуїла, 5 березня 1764 р. консисторія підписала «мнение» про участь у роботі «присутствія» архімандрита Спифанія, настоятеля Ніжинського Благовіщенського Назарет-Богородичного монастиря. Вже 11 березня з'явилася відповідна резолюція митрополита⁴⁹, а 17

⁴¹ Там само. – Оп. 1020, спр. 36, арк. 5–5 зв.

⁴² Там само. – Оп. 1024, спр. 1718, арк. 53–88 зв.

⁴³ Там само. – Спр. 2382, арк. 11.

⁴⁴ Там само. – Оп. 1020, спр. 36, арк. 5–5 зв.

⁴⁵ Там само. – Оп. 162, спр. 70, арк. 1.

⁴⁶ Там само. – Спр. 55, арк. 7–7 зв.; оп. 1020, спр. 4912, арк. 69 зв. – 70.

⁴⁷ Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 5 зв.

⁴⁸ Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. ... – С. 292.

⁴⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 70, арк. 2; оп. 1020, спр. 3577, арк. 22.

березня він приступив до виконання обов'язків⁵⁰. Ця перша спроба залучення до складу вищого єпархіального органу представника периферійного монастиря, очевидно, мала позитивний ефект, оскільки надалі її кілька разів повторювали. 18 листопада 1764 р. в «присутствії» з'явився колишній старший віленський ігумен Сіф, що перебував у Софійському монастирі, як виявилося, без «послушанія»⁵¹. А при переведенні намісника Софійського монастиря Йосифа (Черньовського) у 1766 р. на ігуменство в Густинський Святотроїцький монастир було зроблено спробу залишити в списку його «послушань» участь у роботі духовної консисторії⁵². У 1784 р. з'явилася позитивна резолюція митрополита на пропозицію включити до складу консисторії архимандрита Батуринського Миколаївського монастиря Володимира. Однак, через незадовільний стан здоров'я, його довелося відразу звільнити від засідань⁵³.

Відзначимо, що в другій половині XVIII ст. у складі «присутствія» з'являється перший представник білого духовенства – протопоп києвоподольський Роман Лубенський (призначений у 1758 р.)⁵⁴. Хоча участь у духовних колегіях священиків та протопопів була передбачена Духовним регламентом, однак у Київській духовній консисторії вона до цього призначення та й надалі не переросла у постійну практику. 10 вересня 1768 р. Св. Синод підписав указ з вимогою ввести до складу консисторій представників білого духовенства⁵⁵. На це київська влада прореагувала певним компромісом: у «присутствії» духовної консисторії 17 жовтня 1768 р. призначили кафедрального писаря Якова Бі-

лявського, який одночасно займав посаду лохвицького протоієрея⁵⁶. Більше питання розширення складу консистористів шляхом залучення білого духовенства в стінах консисторії не обговорювалося. Поясненням може служити як небажання порушувати давнину (традиційно вищі щаблі в управлінні Церквою займали представники чорного духовенства), так і значно нижчий рівень освіченості білого духовенства в порівнянні з чернечею спільнотою. Незважаючи на започатковані у XVIII ст. вимоги певного освітнього рівня щодо білого духовенства і реальні кроки по їх реалізації, трансформація відбувалася досить повільно; рівень освіти білого духовенства поступався аналогічним показникам серед чернецтва⁵⁷.

Натомість, можемо спостерігати поступову централізовану заміну на місцях настоятелів київських монастирів малоросів великоросами і залучення їх до управління єпархією. Процес висунання на провідні посади осіб із великоросійських обителів розпочався за правління Єлизавети Петрівни. Так, 30 квітня 1754 р. вийшов указ Св. Синоду, який приписував подавати на посади настоятелів і єпископські кафедри не лише малоросійських, а й великоросійських кандидатів⁵⁸. Як наслідок, настоятелями київських монастирів у ряді випадків стали ченці, переведені із великоросійських обителів, які, зважаючи на механізм поповнення духовної консисторії, мали з'явитися і у «присутствії». Зазначені тенденції набрали розмаху при Катерині II⁵⁹. Так, 9 липня 1762 р. митрополит Арсеній (Могилянський), відповідно до указів Св. Синоду від 13 листопада 1761 і початку 1762 рр.,

⁵⁰ Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 4 зв.

⁵¹ Там само. – Спр. 70, арк. 6; спр. 55, арк. 15.

⁵² Там само. – Оп. 1020, спр. 4912, арк. 37 зв. – 38.

⁵³ Там само. – Оп. 1043, спр. 98, арк. 1–11.

⁵⁴ Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 6.

⁵⁵ ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. XVIII (1767–1769). – № 13163. – С. 724.

⁵⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 4134, арк. 13 зв. – 14; спр. 4132, арк. 60 зв. – 61.

⁵⁷ Слід зазначити, що проблема кадрів була притаманна всім новоствореним установам Російської імперії. Низка істориків, у тому числі відомий дослідник обласного управління Російської імперії у XVIII ст. Ю. Готьє, вбачали в наповненні зреформованих органів старими кадрами слабку сторону реформ Петра I. Див.: Готьє Ю. История областного управления в России от Петра I до Екатерины II. – М., 1913. – Т. 1. – С. 19. На нашу думку, глибшою виглядає точка зору О. Медушевського, який пояснює використання старих кадрів соціальним капіталом, навичками управління і освітнім рівнем, притаманними старій еліті, що і робило її придатною для виконання поставлених завдань. Див.: Медушевский А.Н. Реформы Петра I и судьбы России. Научно-аналитический обзор. – М., 1994. – С. 21.

⁵⁸ Петров Н.И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – Отд. 2 (1721–1795). – Т. 2 (1751–1762). – К., 1906. – С. 116–117.

призначив настоятелем Київського Пустинно-Миколаївського монастиря прибулого до Києва колишнього архімандрита і ректора Заїконоспаського училищного монастиря Гедеона (Сломинського). Проте призначення в «присутствіє» духовної консисторії архімандрит отримав лише в липні 1764 р., тобто через два роки⁶⁰. Значно посилюється цей процес після отримання Київської кафедри Самуїлом (Миславським). У 1784 р. на настоятельських місцях відбулися дві заміни: 8 липня ігуменом Кирилівського монастиря став колишній настоятель Углицького Олексіївського монастиря (Ростовська єпархія) Феодосій, одночасно призначений і в консисторію, а 10 серпня до Київської Братської обители із Ростовського Борисоглібського монастиря був переведений архімандрит Варлаам (Миславський), також затверджений членом «присутствія» духовної консисторії⁶¹.

Отже, характеризуючи кадрову політику в «присутствії» Київської духовної консисторії, підкреслимо наступні спостереження. Якщо в першій половині XVIII ст. кадрове наповнення органу наближалось до вимог Духовного регламенту, то з кінця 60-х рр. змінювалося відповідно до нового законодавчого клімату в Російській імперії. У другій половині XVIII ст. у формуванні складу «присутствія» консисторії спостерігаємо дві тенденції: скорочення кількості членів та урізноманітнення складу, яке відбувалося в межах чернечої спільноти і не змінювало якісним чином кадрове наповнення духовної консисторії⁶². Причому, якщо перша тенденція була наслідком централізованої політики, то друга – здебільшого породжена самими консистористами (принаймні, їх частиною), які, впроваджуючи подібні міні-реформи, свідомо обмежували власну участь в засіданнях духовної консисторії.

Спробуємо пояснити таку парадоксальну ситуацію.

2. Режим роботи «присутствія» в законодавчому та повсякденному контексті

Одним із елементів організації внутрішньої роботи «присутствія» духовної консисторії є режим роботи органу. Тож спробуємо з'ясувати тижневий та річний графік роботи консистористів, кількість робочих годин і т. п. Відповідно до положень Генерального регламенту, консисторія мала працювати «во всякой недели, кроме воскресных дней и господских праздников»⁶³. До кінця 50-х рр. XVIII ст. консистористи збиралися на засідання «присутствія» три дні на тиждень, а саме – в понеділок, середу і п'ятницю. Митрополит Арсеній після прибуття до Києва зобов'язав членів «присутствія» з'їжджати в консисторію «ныне во все дне»⁶⁴. Як засвідчує у 1767 р. протопоп киевоподольський Роман, вимога до відвідання консистористами «присутствія» дорівнювала закріпленій у Генеральному регламенті⁶⁵. Так би мовити, «офіційним вихідним» після наполягань митрополита Арсенія, базованих на положеннях Генерального регламенту, залишалася лише неділя. Проте записи в журналах реєстрації засідань консисторії за 1764, 1766, 1768, 1771 рр. засвідчують, що вільними від засідань, зазвичай, були, окрім недільних, також суботні дні. У червні 1770 р. митрополит Арсеній задовольнив прохання тогочасних членів «присутствія», дозволивши їм з'їжджати у консисторію лише по понеділках, середах і п'ятницях⁶⁶. Проте, як свідчать записи журналу реєстрації засідань за 1771 р., консистористи недовго користалися з цієї поступки і невдовзі знову змушені були повернутись до поперед-

⁵⁹ Поселянин Е. Русская церковь и русские подвижники 18-го века. – Сергиев Посад, 1991 (репринтне видання 1905 р.). – С. 94–95.

⁶⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 3577, арк. 54–54 зв.

⁶¹ Там само. – Оп. 1043, спр. 81, арк. 1–1 зв.

⁶² За 20 років діяльності Київської духовної консисторії (1766–1786 рр.) посади консистористів у ній займали трохи більше 20 осіб (див. Табл. 1).

⁶³ ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. 6 (1720–1722). – № 3534. – С. 143.

⁶⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 4114, арк. 1–1 зв.

⁶⁵ Прийнятими для себе робочими днями в «присутствії» духовної консисторії протопоп визначив понеділок, вівторок і середу, тоді як у четвер, п'ятницю і суботу не міг з'являтися на засідання через обов'язок відправляти справи у духовному правлінні: Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 23–24.

⁶⁶ Там само. – Оп. 1024, спр. 4114, арк. 4–6, 11.

нього розкладу. До дезорганізації роботи спричинила також епідемія чуми, яка розпочалася в Києві восени 1770 р. і з невеликими перервами турбувала місто до кінця 1771 р.⁶⁷ У зв'язку з цим було введено нову, вимушену на той час практику засідань «по домах», яка значно понизила продуктивність праці⁶⁸.

До неробочих днів духовної консисторії додавалися також церковні свята. Генеральний регламент звільняв присутніх від засідань на період від 25 грудня по 7 січня включно, а також в перший тиждень Великого Посту, Сирну, Страсну і Світлу неділі, окрім справ, що потребували нагального вирішення⁶⁹. Обидві великі перерви були пов'язані з двома найбільшими святами християнської традиції – Різдом Христовим (і т. зв. «попразднецтвом», яке продовжувалося шість днів) та центральним святом літургійного року – Воскресінням Господнім⁷⁰. Крім того, законодавчо визначалися ще інші церковні свята, під час яких установам Російської імперії надавалося звільнення від справ⁷¹. Незважаючи на таку детальну регламентацію, чіткого дотримання її в Київській духовній консисторії не спостерігаємо. Консистористи розширювали список свят, так, наприклад, в журналі за 1771 р. зазначається, що засідання не відбулося 9 травня у зв'язку з шануванням Святого Миколая (весняний) і 9 грудня – Зачаття Св. Анни⁷².

Вже з ініціативи імперської влади до святкових додавалися також «високоторжественні» та «вікторіальні» дні. Система відправлення «торжественних» богослужінь в дні коронації, народження, тезоіменитства членів імператорської родини, а також у «вікторіальні» дні (перемога у військових баталіях) почала складатися і відлагоджу-

ватися в першій половині XVIII ст. Відомо, що «царські» дні існували і в XVII ст., але їх дотримувалися переважно в головних московських храмах і місцях, пов'язаних з перебуванням членів царської родини. У XVIII ст. кількість таких днів різко зросла, святкування стали регулярними, обов'язковими для всього духовенства. «Табелі» торжественних і святкових днів уперше були опубліковані і розіслані в 1733 р., а до кінця XVIII ст. богослужіння по табельних днях стали звичним елементом церковної обрядовості⁷³. У «високоторжественні» дні, до яких, наприклад, відносився день коронації імператриці Катерини II (28 квітня), належало відправляти всенічні бдіння храмовим святым, а після літургії – «благодатний» молебен⁷⁴. Невиконання належним чином цих приписів передбачало покарання. Так, справа архієпископа Варлаама (Вонатовича) розпочалася із донесення, де зазначалося, що митрополит із присутніми консистористами пропустив без молебну один «високоторжественний» день, в який указом від 17 березня 1730 р. архієреям наказано бути на молебнях особисто⁷⁵.

«Вихідний» день у Київській духовній консисторії міг скасовуватися. Особливо нагальні справи, важливі укази Св. Синоду, або ж укази, розпорядження, рапорти, які вимагали негайного реагування, консистористи були зобов'язані розглядати і в законодавчо визначені вільні від праці дні⁷⁶. Припускаємо, що зібратися київських консистористів позапланово могла змусити лише виключна ситуація, що і фіксується в журналі засідань консисторії за 1771 р. – важкий для Києва у зв'язку з епідемією чуми. Так, у 1771 р. «присутствіє» не працювало з 24 березня по 5 квітня, оскільки на ці дні при-

⁶⁷ Андриевский Ал. Архивная справка о моровой язве в г. Киеве в 1770–1771 гг. // Киевская старина. – 1891. – Т. XXXIV. – № 8. – С. 304–314; Бородій М.К. До історії боротьби з чумою на Україні в XVIII ст. // УІЖ. – 1984. – № 5. – С. 86.

⁶⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 4182, арк. 131 зв. – 145 зв.

⁶⁹ ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. 6 (1720–1722). – № 3534. – С. 145–146.

⁷⁰ Настольная книга священнослужителя. – М., 1977. – Т. 1. – С. 511–512, 534–551.

⁷¹ Месяцослов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1779. – СПб., 1779. – С. XV–XVIII.

⁷² ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 4182, арк. 55 зв., 199 зв.

⁷³ Ершова Н.А. Приходское духовенство петербургской епархии в XVIII веке // Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – СПб., 1992. – С. 9.

⁷⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 61, арк. 117 зв.

⁷⁵ Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва ... – С. 194.

⁷⁶ ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. 6 (1720–1722). – № 3534. – С. 143.

падав Страсний тиждень та Воскресіння Господнє, однак 24–26 березня та 5 квітня консистористи слухали «по дома(м)» укази Св. Синоду⁷⁷. В цьому ж році під час різдвяних свят вони не засідали у «присутствії», але відправляли справи «по дома(м)»⁷⁸.

Окрім перерахованих вільних від засідань днів, консистористи, згідно з положеннями Генерального регламенту, мали право на відпочинок у літню пору року на чотири тижні. Звільнитися від розгляду справ присутні повинні були по чергово, залишаючи для роботи в колегії третину членів⁷⁹. У Київській духовній консисторії, якщо вірити «білетам», що вивішувалися на монастирській стіні у 1774 та 1778 рр., під час так званого канікулярного періоду припинявся розгляд «чолобитческих» донесень, для того, «чтобъ между темъ безъ помѣшательно приводить къ рѣшенію указныи и другіе многимъ числомъ осталось безъ производства и рѣшенія»⁸⁰. Отже, перерва у роботі консисторії спрямовувалася на те, щоб підігнати внутрішні єпархіальні справи, не відволікаючись при цьому на розгляд приватних скарг. Однак присутні не займалися в канікулярний час жодними справами, окрім хіба що нагальних. Журнал реєстрації засідань консисторії за 1768 р. фіксує спільний для всіх канікулярний проміжок: від 17 до 22 липня консистористи не працювали «по притчини каникулярны(х) днюй»; з 24 липня по 18 серпня, за винятком 29, 31 липня, 2, 4 та 5 серпня «яко въ праздничные суботные неделные и каникулярные дни консистористовъ въ собраніи не было»⁸¹. У 1779 р. рішення консисторії про початок канікулярних днів також припадає на 17 липня⁸².

Журнали засідань консисторії фіксують велику кількість днів, в які консистористи дозволяли собі не з'являтися на засідання без зазначення причини. Підводячи підсумки, зауважимо, що кількість робочих засідань «присутствія» складала, в середньому,

половину можливої місячної норми. Навіть у найактивніший період діяльності духовної консисторії річний показник робочих днів залишався невисоким. Так, у 1759 р. відбулося 195 засідань, у 1760 р. – 167, 1761 р. – 168, 1762 р. – 137, 1763 р. – 188, 1764 р. – 170, 1765 р. – 180, 1766 р. – 179⁸³. Якщо до наведених цифр додати законодавчо визначені дні, вільні від засідань, то отриманий результат свідчить, що консистористи ігнорували щонайменше 100 робочих днів у рік.

Окрім того, варто подивитися на графік присутності кожного консисториста окремо. Про стан відвідування засідань консисторії найкраще свідчить довідка, підготовлена 6 жовтня 1767 р. на вимогу митрополита Арсенія (Могилянського) в канцелярії духовної консисторії. У ній представлена інформація про всіх консистористів, які були призначені до складу «присутствія» в період з 25 серпня 1758 р. по 19 вересня 1767 р. і засідали в консисторії на момент складання довідки. Дані, узагальнені в наведеній нижче таблиці, достатньо репрезентативні, оскільки аналізований період характеризується відносно стабільною діяльністю духовної консисторії (див. Табл. 2). В останній третині 1767 р. у роботі духовної консисторії задіяними були 10 осіб. Із них найбільш епізодичною виглядає участь у роботі «присутствія» ігумена Видубицького монастиря Якова (Воронковського), який був призначений консистористом ще за виконання ним обов'язків кафедрального писаря⁸⁴. Характерно, що його активність зросла з призначенням ігуменом Кирилівського монастиря (у 1767 р.⁸⁵), тоді як участь у засіданнях консисторії за часів писарства була мінімальною. Подібні тенденції спостерігаємо і в роботі архідиякона Іларіона та ігумена Кирилівського монастиря Тарасія (Вербицького), який 14 грудня 1764 р. очолив Кирилівський монастир⁸⁶ (у «присутствіє» був призначений ще під час виконання ним обов'язків кафедрального

⁷⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 4182, арк. 29 зв. – 32.

⁷⁸ Там само. – Арк. 213 зв. – 215 зв.

⁷⁹ ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. 6 (1720–1722). – № 3534. – С. 145.

⁸⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1024, спр. 2271, арк. 1; спр. 2496, арк. 2.

⁸¹ Там само. – Оп. 1020, спр. 3915, арк. 91 зв. 94–96 зв.

⁸² Там само. – Оп. 1043, спр. 22, арк. 13.

⁸³ Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 1–7 зв.

⁸⁴ Там само. – Арк. 5 зв.

⁸⁵ Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. ... – С. 292.

⁸⁶ Там само.

проповідника 12 грудня 1763 р.⁸⁷). Яков (Воронковський) та Тарасій (Вербицький), виконуючи, відповідно, послушання кафедрального писаря та кафедрального проповідника, значно менше уваги приділяли засіданням у «присутстві», аніж пізніше, очолюючи монастирі. Присутні в консисторії особи сподівалися на їх повноцінну працю в органі, однак спираючись на наведені цифри, можемо з певністю говорити, що їхні сподівання не справдилися.

Недостатньо активним виглядає і головний представник Софійського кафедрального монастиря в духовній консисторії, намісник Віктор (Ладизинський). Графічне зображення його присутності коливається між позначками 36–39%. Лише у 1767 р. кількість робочих днів кафедрального намісника зростає до 77%⁸⁸. Також низьким був рівень відвідання засідань «присутствія» ігумена Петро-Павлівського монастиря Петра (Артовського) – відвідано 44% засідань⁸⁹.

Показовою є картина роботи в духовній консисторії протопопа киевоподольського Романа: в перші роки він відвідав більше 80% засідань, а далі його участь у зібраннях стрімко зменшилася, досягнувши у 1767 р. 0,8%⁹⁰. Отже, показники відвідань засідань «присутствія» особами, які займали в ньому нижчу ієрархічну сходинку, коливалися на рівні 50%, частіше в бік зменшення, інколи навіть наближаючись до нуля.

Основний тягар поточних справ консисторії лежав на архимандритах єпархії. Модест (Стефанович), архимандрит Михайлівського Золотоверхого монастиря, мав найбільший «стаж присутності» у консисторії (з 1757 р.).

До того ж, це було друге його призначення після скандально відомого в період першого архимандритства (1746–1753 рр.)⁹¹, вдаліше щодо виконання ним обов'язків консисториста. Річна кількість відвіданих ним засідань перебувала в межах 60–75% від загально можливої⁹². Наведені цифри є далекими від ідеальних, але можуть бути оцінені як високі на тлі показників присутності інших консистористів. Найнижча кількість відвідань засідань архимандритом Києво-Братського монастиря Самуїлом (Миславським) фіксується у 1762 р. – 29%, надалі архимандрит досить відповідально ставився до своїх обов'язків (66–87% засідань у 1766 р.)⁹³. Найдисциплінованішим виглядає архимандрит ніжинського Богоявленського Назарет-Богородичного монастиря Єпіфаній. Відсоток відвіданих ним присутніх днів коливається в межах 92–98%⁹⁴. Як бачимо, лівова частка засідань духовної консисторії відбувалася за участі трьох архимандритів. На нашу думку, подібна картина зумовлювалася, насамперед, страхом втрати цими особами місця настоятелів очолюваних ними монастирів; про можливість такого розвитку подій нагадував їм приклад Модеста (Стефановича) у 1752–1754 рр., справа якого мало не закінчилася позбавленням архимандритичого звання⁹⁵. Цим, очевидно, і скористався митрополит, наказуючи у 1767 р. консистористам належним чином ставитися до участі в засіданнях консисторії під загрозою для ігуменів відсторонення від очолюваних монастирів, для архимандритів – відповідним донесенням у Св. Синод⁹⁶. Втім, архимандрит Пустинно-Миколаївського монастиря Гедеон, що

⁸⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 5 зв. – 6, 7–7 зв.

⁸⁸ Там само. – Арк. 5.

⁸⁹ Там само. – Арк. 6–6 зв.; маємо відносно повну інформацію за 1767, і то лише до 19 вересня.

⁹⁰ Там само. – Арк. 6 зв. – 7.

⁹¹ Конфлікт виник між архимандритами пустинно-миколаївським Назарієм (Солониною), михайлівським Модестом (Стефановичем), братським Сильвестром (Ляскоронським) та митрополитом Тимофієм (Щербацьким), на перший погляд, через незадовільне виконання архимандритами обов'язків по консисторії, що стало приводом для їх звільнення від засідань: для Назарія (Солонини) терміном на 1 рік, для двох інших консистористів-архимандритів на 9 місяців. Унаслідок загострення протистояння справа дійшла до Св. Синоду, де з'ясувалися і глибші сторони конфлікту, пов'язані з непокорюю митрополиту автономістського відтінку. Шлях залагодження конфлікту виявився довгим, на одному з етапів якого архимандрити навіть були позбавлені звання: РГИА. – Ф. 796, оп. 33, д. 117, л. 1–22 об.; д. 118, л. 1–20 об.; д. 119, л. 83–88 об., 213–261; ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1024, спр. 683, арк. 4–5.

⁹² ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 3 зв. – 4.

⁹³ Там само. – Арк. 4–4 зв.

⁹⁴ Там само. – Арк. 4 зв. – 5.

⁹⁵ РГИА. – Ф. 796, оп. 33, д. 119, л. 213–228 об.

⁹⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 25–25 зв.

з'явився в Київській єпархії за указом Св. Синоду і почувався у виключному становищі, впродовж 1765–1767 рр. взагалі не з'являвся у «присутствії». Він демонстративно проігнорував свої обов'язки, не надіславши жодного пояснення з приводу пропущених засідань⁹⁷.

Незадовільне відвідання консистористами засідань призводило до того, що «присутствіє», у кращому випадку, засідало в половинному складі. З 11 консистористів у 1764 р. на засіданнях присутніми були 5–6, а то й менша кількість членів. Жодного зібрання у повному складі не відбулося, 5 засідань проходили за участі 7 осіб і стільки ж – за участі 8⁹⁸. У 1766 р. склад «присутствія» суттєво змінився, проте в засіданнях і надалі брали участь в середньому 6 консистористів⁹⁹, які засідали, за окремими винятками, у половинному складі і в 1768 р.¹⁰⁰ Очевидно, подібна ситуація з відвіданням відіграла не останню роль в реформах середини 60-х рр. XVIII ст. (зокрема, щодо зменшення числа консистористів), які, хоча й проводилися згори, але також мали певні передумови у внутрішньому житті єпархій. Втім, реформування призвело лише до того, що кількість працюючих також зменшилася вдвічі, а ситуація з відвіданням не покращилася. Кількість членів духовної консисторії у 1771 р. налічувала 5 осіб, проте засідання відбувалися за участі 2–3 осіб, що, очевидно, не найкращим чином впливало на роботу органу¹⁰¹. Отже, робочий день у Київській духовній консисторії за участі всіх її консистористів слід вважати швидше винятком, аніж правилом.

Подивимося, якою була кількість робочих годин і чи існувала різниця між законодавчо визначеною нормою та повсякденною практикою? Робочий день у колегіях Російської імперії узаконювався як п'ятигодинний і мав розпочинатися в короткі дні

року о 6 год., а в довгі – о 8 год. ранку¹⁰². Як свідчить повсякденна практика засідань Київської духовної консисторії, її члени з'їжджалися вкрай неорганізовано, пропускаючи інколи до половини засідання. До 17 червня 1764 р. журнал реєстрації засідань духовної консисторії фіксує початок роботи «присутствія» – о 9 год. ранку, і закінчення – о 13 год. дня¹⁰³. Навіть за умови точного дотримання такого розкладу працювали члени присутнього місця всього 4 години, що вже суперечило законодавчим вимогам. Проте, як виявилось після указу митрополита про фіксацію точного часу приїзду і від'їзду кожного члена¹⁰⁴, вказаних годин консистористи не дотримувалися. Вони з'їжджалися в консисторію чи не протягом усього засідання, часто залишаючи його вже після 11 год. Незважаючи на різницю в прибутті до консисторії, жоден із її членів не залишався довше початку 13 год.; найчастіше розходились одразу по 12 год.¹⁰⁵.

14 грудня 1765 р. митрополит Арсеній (Могилянський) своєю резолюцією нагадав консистористам, що вони мають з'їжджатися у консисторію у визначені дні і години, і зобов'язав у разі відсутності подавати в кінці тижня рапорти з поясненнями¹⁰⁶. Повсякденна практика проілюструвала в короткий термін нежиттєздатність попереднього указу і неможливість привести роботу «присутствія» у відповідність з нормами, узаконеними Генеральним регламентом. Тому 5 січня 1766 р. архієрей змушений був підписати новий указ, за яким передбачалося розпочинати засідання, що мали тривати упродовж 5 годин, о 8 годині ранку, як в короткі, так і в довгі дні¹⁰⁷. Про стан виконання указу свідчать відомості про засідання консистористів 16–19 грудня 1766 р. Прикметно, що час їх прибуття значно наблизився до законодавчих вимог: журнал фіксує приїзд у консисторію архімандрита

⁹⁷ Там само. – Арк. 3.

⁹⁸ Там само. – Оп. 1020, спр. 3577, арк. 1–103 зв.

⁹⁹ Там само. – Оп. 1024, спр. 1718, арк. 53–88 зв.

¹⁰⁰ Там само. – Оп. 1020, спр. 3915, арк. 1–96 зв.

¹⁰¹ Там само. – Спр. 4182, арк. 1–216.

¹⁰² ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. 6 (1720–1722). – № 3534. – С. 143.

¹⁰³ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 3577, арк. 1–87 зв.

¹⁰⁴ Там само. – Арк. 87.

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 88–103 зв.

¹⁰⁶ Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 1–1 зв.; оп. 1024, спр. 1771, арк. 1–1 зв.; оп. 1020, спр. 3639, арк. 1–1 зв.

¹⁰⁷ Там само. – Оп. 162, спр. 70, арк. 6 зв. – 7; оп. 1024, спр. 1718, арк. 87 зв. – 88; оп. 1020, спр. 3639, арк. 6–6 зв.

Михайлівського Золотоверхого монастиря Модеста, архімандрита Ніжинського Бого-явленського монастиря Єпіфанія та ігумена Видубицького монастиря Сіфа між 8 та 9 годинами, або на початку 9-ї¹⁰⁸.

Проте закріпити подібний успіх не вдалося. У наступному році указом від 29 жовтня Арсеній (Могилянський) у черговий раз звертався до консистористів з вимогою з'їжджатися на засідання у визначені дні й години. У випадку непокори митрополит погрожував вдатися до крайніх заходів, «игумены имѣють бытъ отставлены от мнтрей, а на ихъ мѣста другіи опредѣлены будутъ. О архімандрита(х) же в Св. Пр. Синод съ надлежащимъ мнѣніемъ представлено будетъ»¹⁰⁹. Винятки були зроблені лише для архімандрита Михайлівського Золотоверхого монастиря Модеста, який просив звільнити його від засідань у вівторок для богослужінь, а також для архімандрита ніжинського Єпіфанія та кафедрального намісника. Їм дозволялося звертатися з проханням про відсторонення на деякий час від виконання консисторського «послушання» в разі нагальної потреби. Всі інші мали виконувати свої обов'язки на належному рівні без будь-яких поблажок¹¹⁰. Про ознайомлення і погодження з цим указом всі вони подали рапорти¹¹¹. Виходячи з даних журналу реєстрації засідань за 1768 р. (у період 3 червня по 6 серпня), як правило, більшість консистористів відвідували засідання, а відсутність аргументувалася¹¹². Проте на тривалості робочого дня указ взагалі не позначився, навпаки – кількість робочих годин зменшилася, становлячи, в кращому випадку, 3,5 год.¹¹³ У 1771 р. консистористи, в зв'язку із великою кількістю нерозглянутих справ, змушені були пізніше залишати «присутствіє» – переважно близько першої години, а інколи навіть близько другої¹¹⁴. Вся ця інформація дозволяє стверджувати, що рамки робочого

дня в духовній консисторії не були фіксованими, а кожний її член мав свій індивідуально-варіативний графік. У середньому робоче засідання тривало 3–4 год. лише завдяки ранішому приїзду та пізнішому від'їзду 1–2 членів.

Прикметно, що «проекти реформ», які пропонувалися в другій половині XVIII ст. з метою впорядкувати роботу органу і зробити її максимально ефективною, та ініціатива їх проведення виходила від трьох зацікавлених сторін: Св. Синоду, Київського митрополита та діючого складу «присутствія». Частина консистористів, яка змушена була виконувати весь тягар роботи, неодноразово зверталася до митрополита з проханням впорядкувати роботу засідань¹¹⁵. Інколи консисторія вдавалася до самостійного дисциплінування своїх членів. Так, 3 червня 1771 р. слухалася справа протопопа лохвицького Якова Білявського, який більше місяця не брав участі в засіданнях. Постановили: надіслати указ, який зобов'язував протопопа з'явитися на засідання¹¹⁶. Внутрішньореформістська течія активізувалася в ритм спробам митрополита Арсенія (Могилянського) навести порядок у Київській духовній консисторії. Найкращим двигуном цих процесів були державні реформи, спрямовані на упорядкування системи управління державою загалом. Законодавчі акти, які часто з'являлися як реакція на певну ситуацію, свідчать, що проблема відвідання засідань «присутствія» стояла не лише в даній консисторії, а перебувала в полі зору законодавців упродовж усього століття. У жовтні 1736 р. вийшов сенатський указ про покарання членів колегій, канцелярій і контор за вихід із «присутствія» раніше визначеного указом 1722 р. часу¹¹⁷. У 1739 і 1740 рр. ще три сенатські укази були спрямовані на впорядкування часу приїзду і від'їзду з присутніх місць

¹⁰⁸ Там само. – Оп. 1024, спр. 1718, арк. 53–56 зв.; 81–88 зв.

¹⁰⁹ Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 24 зв. – 25.

¹¹⁰ Там само. – Арк. 25–25 зв.

¹¹¹ Там само. – Арк. 31–38.

¹¹² Там само. – Оп. 1020, спр. 3915, арк. 1–96 зв.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само. – Спр. 4182, арк. 1–216.

¹¹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 1–1 зв.; оп. 1024, спр. 1771, арк. 1–1 зв.

¹¹⁶ Там само. – Оп. 1020, спр. 4182, арк. 74 зв.; спр. 4134, арк. 161.

¹¹⁷ ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. 9 (1733–1736). – № 7080. – С. 956–957.

відповідно до законодавчих норм¹¹⁸. У 1765 р. сенатський указ знову акцентував увагу на неналежному відвіданні засідань членами «присутствій»¹¹⁹.

3. Членство в «присутствії» Київської духовної консисторії: почесне право чи обтяжливий обов'язок?

Як правило, новопризначені консистористи не поспішали відвідувати засідання «присутствія» у визначений указом день, і, в кращому випадку, з'являлися там через місяць після призначення, зокрема, таким чином поводився архімандрит Братського монастиря Самуїл¹²⁰, чи кафедральний намісник ігумен Віктор¹²¹.

Чому так гостро стояло питання засідання в «присутствії» Київської духовної консисторії і чому так дорого цінувався проведений тут час? Спробуємо відповісти на це питання, окресливши коло обов'язків настоятеля монастиря у XVIII ст. на прикладі архімандрита Братської обителі Самуїла (Миславського). Отже, він фіксує такі свої «послушання»: 1) присутність на засіданнях консисторії; 2) присутність в благочинній експедиції; 3) управління монастирем; 4) управління Києво-Могилянською академією; 5) нагляд за будівництвом на території Академії; 6) викладання курсу богослов'я; 7) проведення богословських і філософських диспутів; 8) виголошення проповідей; 9) редагування проповідей, складених учителями, а також київськими священиками; 10) правка надісланої Св. Синодом вибірки повчальних слів із Святих Отців; 11) нагляд за складанням нового реєстру академічної бібліотеки¹²². Розмаїття «послушань», навмисне деталізованих автором, можна структурувати за такими напрямками: управління єпархією; управління монастирем; участь у навчально-викладацькому процесі Києво-Могилянської ака-

демії та проповідницька діяльність. Хоча функції архімандрита у Братському монастирі вважалися чи не найважчими¹²³, коло обов'язків настоятеля кожного монастиря було досить широким. Тож належне виконання одного з них залишало менше часу для інших.

Настоятель монастиря, виїжджаючи до консисторії, половину дня проводив поза обителлю й поза сферою внутрішньомонастирських справ. Представники некиївських монастирів узагалі змушені були залишати управління обителлю на намісника, оскільки іншим чином неможливо було організувати їхню роботу в консисторії¹²⁴. Окрім того, присутність у духовній консисторії змушувала настоятелів відмовлятися від активного богослужбового життя монастиря. Про це свідчить хоча б прохання архімандрита Михайлівського Золотоверхого монастиря, який, наголошуючи на попередньому зразковому відвідуванні консисторії, «какъ предъ тѣмъ», обіцяв з'явитись у вказані години і дні, за умови звільнення від засідань у вівторок для служіння акафісту¹²⁵. Ігумен Кирилівського монастиря Тарасій особливо акцентував увагу на потребі участі в богослужінні, відправі «указны(х) панахидь», підготовці проповідей і т. п.¹²⁶.

Практично кожний монастир у Київській митрополії виконував певне «суспільно-корисне» завдання. Так, за Братською обителлю закріплювалися функції забезпечення навчально-освітнього процесу в межах єпархії. На її архімандрита покладалося управління Києво-Могилянською академією та викладання богословського курсу. Архімандрит Самуїл (Миславський) в пояснювальній записці від 23 жовтня 1767 р. зауважує, що взагалі не має змоги приїжджати на засідання «присутствія», насамперед, через участь у навчальному процесі Академії¹²⁷. Заняття з богослов'я припадали на 10 год. ранку. Між 7 і 9 год. викладалися

¹¹⁸ Там же. – Т. 10 (1737–1739). – № 7818. – С. 793; № 7859. – С. 821; Т. 11 (1740–1743). – № 8140. – С. 161.

¹¹⁹ Законодательство Екатерины II. В 2-х т. – М., 2001. – Т. 2. – С. 756–757.

¹²⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 4.

¹²¹ Там само. – Арк. 5.

¹²² Там само. – Спр. 62, арк. 2.

¹²³ Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. ... – С. 282–284.

¹²⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1043, спр. 98, арк. 1.

¹²⁵ Там само. – Оп. 162, спр. 55, арк. 19.

¹²⁶ Там само. – Арк. 22 зв.

¹²⁷ Там само. – Спр. 62, арк. 4.

латинські класи і різні мови¹²⁸. Додатковими функціями також був обтяжений кафедральний Софійський монастир. Його намісник ігумен Віктор вказував на безліч справ у духовному соборі монастиря, який засідав щодня і до якого надсилалися на розгляд справи з Київської духовної консисторії. Лише проміжок між 10 і 12 год. він визначив як можливий для роботи в консисторії¹²⁹. Не було враховано безпосереднє навантаження і при залученні до консисторії кафедрального писаря, архідиякона та проповідника. І те, що журнали засідань фіксують по два-три присутні дні за їх участю, пояснюється, насамперед, великою кількістю обов'язків. Архідиякон Іларіон відсутність на засіданнях консисторії пояснював необхідністю щоденно між 9 і 10 год. доповідати митрополиту про стан справ, які входили до його основного «послушання»¹³⁰. Так само протопоп киевоподольський Роман вказував на обов'язкову присутність у духовному правлінні, вважаючи це першочерговою справою для себе¹³¹. Як бачимо, усі члени «присутствія», окрім роботи в консисторії, мали ще низку обов'язків і, що цікаво, серед пріоритетів участь у засіданнях духовної консисторії знаходилася чи не на останньому місці. Вона розцінювалася як додаткова, другорядна, обтяжлива повинність, що заважала повністю присвятити себе виконанню інших, важливіших «послушань».

Важко сказати, наскільки суттєвий матеріальний прибуток приносили консистористам засідання у «присутствії» духовної консисторії. Відомо, що вони не отримували за це платні, а виявлений нами на сьогоднішній день документальний матеріал свідчить про випадковий характер подарунків¹³². Натомість, приїзд у духовну консисторію настоятеля супроводжувався певними матеріальними витратами для монастиря. Настоятелі

менших київських обителів, таких як Кирилівська чи Видубицька, постійно скаржилися, що поїздки у консисторію суттєво впливають на фінансовий стан їх монастирів, адже потребують спеціального утримання додаткових коней та людей для виїздів¹³³. Протопоп киевоподольський Роман затрати на виїзд до консисторії також вважав вкрай обтяжливими для свого приходу¹³⁴. Взагалі сама дорога до консисторії для багатьох консистористів була справою нелегкою. Історично склалося, що Київ в адміністративно-територіальному плані був містом, поділеним на три частини, причому система комунікацій між ними була не найкращою¹³⁵. Приміщення консисторії розміщувалися на території Софійського монастиря, в так званій Старокиївській фортеці. Через Печерські ворота Старокиївську і Печерську фортеці зв'язувала Стара Іванівська дорога (зараз вул. Інститутська). А з Печерська на Поділ можна було доїхати лише одним шляхом (Олександрівська дорога), який пролягав по теперішньому Володимирському узвозу¹³⁶. Тому не дивно, що для архімандрита Братського та ігумена Петро-Павлівського монастирів суттєвою перешкодою для вчасного прибуття ставав уранішній шлях, переповнений возами з хлібом та іншим товаром, що прямували на торговельну площу¹³⁷. Ігумен Видубицького монастиря Яков (Воронковський), аргументуючи причини відсутності на засіданнях консисторії, зазначав, що йому на дорогу до кафедрального монастиря в суху погоду потрібно витратити одну годину, а при несприятливих погодних умовах – не менше як півтори; у зимовий час виїздити слід було до сходу сонця, коли ворота Печерської фортеці ще були замкнені. До того ж круті схили в негоду ставали нездоланною перешкодою¹³⁸. Ігумен Кирилівського монастиря

¹²⁸ Там само. – Спр. 55, арк. 19.

¹²⁹ Там само. – Арк. 19 зв.

¹³⁰ Там само. – Арк. 24 зв.

¹³¹ Там само. – Арк. 23–24.

¹³² Крыжановский Е.М. Собрание сочинений ... – С. 479; ЦДІАК України. – Ф. 130, оп. 1, спр. 82, арк. 21, 25, 32, 42.

¹³³ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 21–22 зв.

¹³⁴ Там само. – Арк. 23–24.

¹³⁵ Население г. Киева в 1742 году // Киевская старина. – 1888. – № 4. – С. 9.

¹³⁶ Лучицкий И. Киев в 1766 году. – К., 1888. – С. 15; Рибаків М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К., 1997. – С. 42–43; 122; 127–128.

¹³⁷ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 19, 23.

¹³⁸ Там само. – Арк. 21–22.

Тарасій (Вербицький) також скаржився на далеку відстань від монастиря до Софії Київської¹³⁹.

Зауважимо також, що настоятелями монастирів у сані ігумена, а тим паче архимандрита ставали в немолодому віці. Врахуймо також тривалість життя на той час, а також часті хвороби, що супроводжували старість ченців¹⁴⁰. Так, архимандрит ніжинський Єпіфаній, підкреслюючи свою зразкову роботу в консисторії, обіцяв і надалі таким же чином виконувати свої обов'язки, якщо йому дозволятиме здоров'я. Ігумен Кирилівського монастиря Тарасій серед причин, що заважають йому брати участь у роботі «присутствія», також називав стан здоров'я¹⁴¹. Ту ж таки причину вказував і Видубицький ігумен Яков, пояснюючи, чому він не може працювати в консисторії більше двох годин¹⁴². Довгий час не з'являвся на засіданнях через хворобу ігумен Петро-Павлівського монастиря Петро¹⁴³. У 1766 р. протопоп києвоподольський Роман просив звільнити його від засідань в консисторії до наступного Воскресіння через хворобу, яка продовжувалася з жовтня 1765 р.¹⁴⁴

Отже, серед причин, на яких наголошували консистористи, пояснюючи неможливість виконання свого «послушання» в передбаченому законодавством обсязі, є як об'єктивні, так і суб'єктивні. Втім, усі вони артикулювалися самими консистористами в ситуаціях, коли вони мусили пояснювати, виправдовуватися, знаходити причини для зменшення навантаження. Виникає позірне враження, що членство в «присутствії» консисторії сприймалося як вкрай обтяжливий обов'язок, якого намагалися позбутися за

найменшої нагоди. У той же час ця позиція впливових осіб митрополії виглядає досить дивною, зважаючи на поважність такого органу як консисторія, пов'язаного з отриманням певного соціального капіталу та можливістю впливати на життя єпархії. Зауважимо також, що відсутність у переглянутих джерелах згадок про скільки-небудь регулярні «подарунки» для консистористів, не виключає на практиці існування механізмів матеріального збагачення, які були невід'ємною частиною повсякдення всіх без винятку органів, до компетенції яких входили судові функції. Тож питання – чим була насправді консисторія для консистористів – вимагає подальшої кропіткої праці, пов'язаної з пошуком безпосередніх джерел та спробами їх «розговорити», а також дослідженням ширшого соціального контексту.

Проаналізований матеріал дозволяє висловити певні міркування. Схоже, що в даному випадку маємо справу з втягненням Церкви в процес творення і дисциплінування чиновництва, розпочатий в Російській імперії і здійснюваний з бігом часу дедалі жорсткішими методами. Тож у діях консистористів можна вбачати не стільки намагання уникнути самої посади, скільки спротив регламентації закріплених за посадою обов'язків, спротив спробам накинути на церковне управління загальнодержавну чиновницьку модель. Нові організаційні принципи функціонування «присутствія» Київської духовної консисторії, що впроваджувалися протягом досліджуваного періоду, негативно сприймалися його членами, що не кращим чином впливало на функціонування системи управління Київською митрополією в цілому.

¹³⁹ Там само. – Арк. 22 зв.

¹⁴⁰ Яременко М. Вікові характеристики та смертність київських ченців у XVIII ст. // Наукові записки. 36. Праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2002. – Т. 9. – С. 597–600.

¹⁴¹ ЦДДАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 22 зв.

¹⁴² Там само. – Арк. 21–22.

¹⁴³ Там само. – Арк. 23.

¹⁴⁴ Там само. – Оп. 1024, спр. 1678, арк. 1.

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Склад «присутствія» Київської духовної консисторії*

Звання	Персональний склад у відповідний рік	Заг. к-сть
1731		
Ігумени	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Йосиф (Волчанський) 2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Олексій (Петрина) 3) Видубицького монастиря Феодосій (Хоменський) 4) Кирилівського монастиря Феодосій (Гленський)	
Намісник, ієромонах	5) Софійського кафедрального монастиря Феодосій (Степанський)	
Кафедральний архідиякон	6) Феофан (Трофимович)	
Кафедральний писар	7) Тимофій (Щербацький)	
Кафедральний екзаменатор	8) Сильвестр (Думнецький)	
Ієромонахи Софійського монастиря	9) Йона (Мокрицький) 10) Йоаникій (Федорович)	10
1732 (тимчасовий склад)		
Архімандрит	1) Межигірського ставропігійного монастиря Каліст (Зеленський)	
Ігумени	2) Братського монастиря Іларіон (Левицький) 3) Батуринського монастиря Варсонофій (Гуторович)	
Колишній ректор Києво-Могилянської академії	4) Амвросій (Дубневич)	
Префект Києво-Могилянської академії	5) Стефан (Каленовський)	5
1733		
Ігумени	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Йосиф (Волчанський) 2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Олексій (Петрина) 3) Видубицького монастиря Феодосій (Хоменський) 4) Кирилівського монастиря Феодосій (Гленський)	
Намісник, ієромонах	5) Софійського кафедрального монастиря Феодосій (Степанський)	

* Таблиця складена на основі: ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 36, арк. 5–6; спр. 3577, арк. 1–103 зв.; Адрес-календарь российский на лето от Рождества Христова 1766 показывающий о всех чинах и присудственных местах в государстве, кто при начале сего года в каком звании или в какой должности состоит. – СПб., 1766. – С. 34; там же. – СПб., 1767. – С. 35–36; Календарь или месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1768. – СПб., 1768. – С. 35–36; там же. – СПб., 1769. – С. 44; Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве, на лето от Рождества Христова 1770. – СПб., 1770. – С. 49; там же. – СПб., 1771. – С. 47; там же. – СПб., 1772. – С. 47; там же. – СПб., 1774. – С. 44; там же. – СПб., 1775. – С. 44; там же. – СПб., 1776. – С. 50–51; там же. – СПб., 1777. – С. 54; там же. – СПб., 1778. – С. 53; там же. – СПб., 1779. – С. 49; там же. – СПб., 1780. – С. 47; там же. – СПб., 1781. – С. 38–39; там же. – СПб., 1782. – С. 39; там же. – СПб., 1783. – С. 43; там же. – СПб., 1784. – С. 38; там же. – СПб., 1786. – С. 34.

Звання	Персональний склад у відповідний рік	Заг. к-сть
Кафедральний архідиякон Кафедральний писар Кафедральний екзаменатор Ієромонахи Софійського монастиря	6) Феофан (Трофимович) 7) Тимофій (Щербацький) 8) Сильвестр (Думнецький) 9) Йона (Мокрицький) 10) Йоаникій (Федорович)	10
1764		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Модест (Стефанович) 2) Братського монастиря Самуїл (Миславський) 3) Ніжинського Благовіщинського, Назарет-Богородичного монастиря Єпіфаній (Могилянський) 4) Видубицького монастиря Митрофан (Горленко) 5) Іларіон (знаходився на перебуванні у Видубицькому монастирі)	
Намісник, ігумен	6) Софійського кафедрального монастиря Йосиф (Чернісьовський)	
Ігумени	7) Кирилівського монастиря Мелхіседек (Орловський) 8) Петро-Павлівського монастиря Віктор (Ладизинський)	
Кафедральний архідиякон	9) Іларіон	
Кафедральний проповідник	10) Тарасій (Вербицький)	
Протопоп	11) Києвоподольський Роман Лубенський	
Намісник	12) Києвоподольський Яков Білявський	12
1766		
Архімандрити	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Гедеон (Сломінський) 2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Модест (Стефанович) 3) Братського монастиря Самуїл (Миславський) 4) Ніжинського Благовіщенського, Назарет-Богородичного монастиря Єпіфаній (Могилянський) 5) Іларіон (перебував у Видубицькому монастирі)	
Намісник, ігумен	6) Софійського кафедрального монастиря Йосиф (Чернісьовський)	
Ігумени	7) Петро-Павлівського монастиря Віктор (Ладизинський) 8) Кирилівського монастиря Тарасій (Вербицький)	
Протопоп	9) Києвоподольський Роман Лубенський	
Кафедральний писар, ієромонах	10) Яков Білявський	
Кафедральний архідиякон	11) Іларіон	11

Звання	Персональний склад у відповідний рік	Заг. к-сть
1767*		
Архімандрити	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Гедеон (Сломінський) 2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Модест (Стефанович) 3) Братського монастиря Самуїл (Миславський) 4) Ніжинського Благовіщенського, Назарет-Богородичного монастиря Єпіфаній (Могилянський)	
Ігумен	5) Видубицького монастиря Сіф (Гамалія)	
Намісник ігумен	6) Софійського кафедрального монастиря Йосиф (Чернісьовський)	
Ігумени	7) Петро-Павлівського монастиря Віктор (Ладжинський) 8) Кирилівського Тарасій (Вербицький)	
Протопоп	9) Києвоподольський Роман Лубенський	
Кафедральний писар, ієромонах	10) Яков Білявський	
Кафедральний архідиякон	11) Іларіон	11
1768		
Архімандрити	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Гедеон (Сломінський) 2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Модест (Стефанович) 3) Братського монастиря Самуїл (Миславський) 4) Ніжинського Благовіщенського, Назарет-Богородичного монастиря Єпіфаній (Могилянський)	
Намісник, ігумен	5) Софійського кафедрального монастиря Віктор (Ладжинський)	
Ігумени	6) Петро-Павлівського монастиря Петро (Артовський) 7) Видубицького монастиря Яков (Воронковський) 8) Кирилівського монастиря Тарасій (Вербицький)	
Протопоп	9) Києвоподольський Роман Лубенський	
Кафедральний архідиякон	10) Іларіон	10
1769		
Архімандрити	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Самуїл (Миславський) 2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Єпіфаній (Могилянський) 3) Братського монастиря Тарасій (Вербицький) 4) Ніжинського Благовіщенського, Назарет-Богородичного монастиря Віктор (Ладжинський)	
Ігумен	5) Видубицького монастиря Яков (Воронковський)	5

* Як видно з табл. 2, в останній третині 1767 р. склад «присутствія» вже відповідав поданому в «Адрес-календарі» на 1768 р.

Звання	Персональний склад у відповідний рік	Заг. к-сть
1770		
Архімандрити	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Єпіфаній (Могилянський)	
	2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Феоктист (Мочульський)	
	3) Братського монастиря Тарасій (Вербицький)	
Ігумен	4) Видубицького монастиря Яков (Воронковський)	
Намісник, ієромонах	5) Софійського кафедрального монастиря Феофілакт	
Протоієрей	6) Лохвицький Яков Білявський	6
1771		
Архімандрити	1) Пустинно-Миколаївського монастиря Єпіфаній (Могилянський)	
	2) Михайлівського Золотоверхого монастиря Феоктист (Мочульський)	
	3) Братського монастиря Тарасій (Вербицький)	
Ігумен	4) Видубицького монастиря Яков (Воронковський)	
Намісник ієромонах	5) Софійського кафедрального монастиря Феофілакт	
Протоієрей	6) Лохвицький Яков Білявський	6
1772		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Феоктист (Мочульський)	
	2) Братського монастиря Тарасій (Вербицький)	
Ігумен	3) Видубицького монастиря Яков (Воронковський)	
Протоієрей	4) Лохвицький Яков Білявський	4
1774		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Феоктист (Мочульський)	
	2) Братського монастиря Тарасій (Вербицький)	
Ігумен	3) Ніжинського Благовіщенського, Назарет-Богородичного монастиря Ісайя (Германовський)	
Намісник, ігумен	4) Видубицького монастиря Яков (Воронковський)	
Протоієрей	5) Софійського кафедрального монастиря Мелхіседек	
Протоієрей	6) Лохвицький Яков Білявський	6
1775		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Феоктист (Мочульський)	
	2) Ніжинського Благовіщенського, Назарет-Богородичного монастиря Ісайя (Германовський)	
Ігумен	3) Видубицького монастиря Мелхіседек	
Протоієрей	4) Лохвицький Яков Білявський	4

Звання	Персональний склад у відповідний рік	Заг. к-сть
1776		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Ісайя (Германовський)	
	2) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
Ігумен	3) Видубицького монастиря Мелхіседек	
Протоіерей	4) Лохвицький Яков Білявський	4
1777		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Ісайя (Германовський)	
	2) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
Ігумен	3) Видубицького монастиря Мелхіседек	
Намісник, ієромонах	4) Братського монастиря Ієронім (Блонський)	
Протоіерей	5) Лохвицький Яков Білявський	5
1778		
Архімандрити	1) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
Ігумен	2) Видубицького монастиря Мелхіседек	
Намісник, ієромонах	3) Братського монастиря Ієронім (Блонський)	
Протоіерей	4) Лохвицький Яков Білявський	4
1779		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Тарасій (Вербицький)	
	2) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
Ігумен	3) Видубицького монастиря Мелхіседек	
Кафедральний писар, ієромонах	4) Ієронім (Блонський)	
Протоіерей	5) Києвоподольський Яков Білявський	5
1780		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Тарасій (Вербицький)	
Ігумени	2) Видубицького монастиря Мелхіседек	
	3) Петро-Павлівського монастиря Ієронім (Блонський)	
Протоіерей	4) Києвоподольський Яков Білявський	4
1781		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Тарасій (Вербицький)	
	2) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
Ігумен	3) Видубицького монастиря Мелхіседек	
	4) Петро-Павлівського монастиря Ієронім (Блонський)	
Протоіерей	5) Києвоподольський Яков Білявський	5
1782		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Тарасій (Вербицький)	
	2) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
	3) Петро-Павлівського монастиря Мелхіседек	

Звання	Персональний склад у відповідний рік	Заг. к-сть
Ігумен	4) Петро-Павлівського монастиря Ієронім (Блонський)	5
Протоієрей	5) Києвоподольський Яков Білявський	
1783		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Тарасій (Вербицький)	
	2) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
	3) Петро-Павлівського монастиря Мелхіседек	
Ігумен	4) Петро-Павлівського монастиря Ієронім (Блонський)	
Протоієрей	5) Києвоподольський Яков Білявський	5
1784		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Тарасій (Вербицький)	
	2) Братського монастиря Касіян (Лехницький)	
Ігумен, кафедральний намісник	3) Видубицького монастиря Ієронім (Блонський)	
Протоієрей	4) Києвоподольський Яков Білявський	
1786		
Архімандрити	1) Михайлівського Золотоверхого монастиря Тарасій (Вербицький)	
	2) Братського монастиря Варлаам (Миславський)	
Ігумен	3) Кирилівського монастиря Феодосій	
Ігумен, кафедральний намісник	4) Видубицького монастиря Ієронім (Блонський)	
Протоієрей	5) Києвоподольський Яков Білявський	6
Секретар	6) Микола Іванович Серов	

Таблиця 2

Участь консистористів у роботі Київської духовної консисторії з 25 серпня 1758 р. по 19 вересня 1767р.*

Учасники засідань	% до загального числа засідань у відповідний рік									
	від 25.08. 1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	до 19.09. 1767
Архімандрит Пустинно-Миколаївського монастиря Гедеон (Сломінський)								0	0	0
Архімандрит Михайлівського Золотоверхого монастиря Модест (Стефанович)	92	74	0	63	88	79	72	78	64	74
Архімандрит Братського монастиря Самуїл (Миславський)					29	69	66	73	87	76
Архімандрит Ніжинського Благовіщенського, Назарет-Богородичного монастиря Єпіфаній (Могілянський)								98	94	92

* Таблиця складена на основі: ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 162, спр. 55, арк. 3–7 зв.

Учасники засідань	% до загального числа засідань у відповідний рік									
	від 25.08. 1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	до 19.09. 1767
Ігумен Видубицького монастиря Яков (Воронковський)							1	0,5	50	68
Намісник, ігумен Софійського кафедрального монастиря Віктор (Ладижинський)							36	39	39	77
Ігумен Кирилівського монастиря Тарасій (Вербицький)							15	62	79	49
Ігумен Петро-Павлівського монастиря Петро (Артовський)										44
Протопоп киевоподольський Роман Лубенський	88	81	80	58	45	41	13	25	21	0,8
Архидиякон Іларіон							2,3	0,5	49	54